

СОЛУНЪ

СБОРНИКЪ СОЛУНЪ

ИЗДАНИЕ НА ВЪЗПИТАТЕЛИТЪ И ВЪЗПИТАНИЦИТЪ
ОТЪ СОЛУНСКИТЪ БЪЛГАРСКИ ГИМНАЗИИ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1934

Възпитателитѣ и възпитани-
цитѣ отъ българскитѣ гимназии
въ Солунъ, отъ въкове намъ тъй
свиденъ въ национално и въ про-
свѣтно отношение, поднасятъ на
читающия свѣтъ тоя скромнѣ
СБОРНИКЪ по случай петдесетъ
години отъ основаването на сж-
щитѣ учебни заведения.

ЦАРЕВНА МИЛАДИНОВА-АЛЕКСИЕВА

ЕПОХА И ЛЮДЕ

Ние не знаемъ, какъ по-добре бихме могли да се отблагодаримъ на Солунъ и на солунскитѣ българи. Най-добре е, може би, да се опитаме да предадемъ поне една малка частъ отъ дѣлата на ония покойници и ония живи още солунски граждани, които презъ нашата епоха високо издигнаха българското име и българската просвѣта тамъ.

Правимъ това съ пълното съзнание, че вършимъ една, макаръ и твърде малка, но все пакъ полезна работа, която би могла да насърди младитѣ поколения, неизгубили вѣра въ доброто бъдеще на единъ народъ като българския съ хилядогодишна история. Въ деня, въ който нашата младежъ се научи да почита и най-големитѣ и най-малкитѣ рагници за народна просвѣта, ние, старитѣ, ще можемъ да бъдемъ сигурни, че тази младежъ крепко ще издигне на своитѣ плещи бъдещето на българския народъ, въпрѣки крушения, като солунското отъ 1913 год.

Навѣрно други ще дадатъ материали за това, какво направиха солунскитѣ българи, за да просвѣтятъ децата си, да укрепятъ и развиятъ първоначалното и срѣдно образование въ града на българскитѣ и всеславянски просвѣтители. А ние, най-наимѣсто е, струва ни се, да разкажемъ нѣщо за дѣлата на първитѣ солуняни-българи отъ нашата епоха. Естествено, нашето рѣждясало отъ годинитѣ перо ще обхване само малка частъ отъ това що знаяха солунскитѣ граждани за единъ миналъ вече периодъ отъ къмъ втората половина на изтеклия вѣкъ до войнитѣ на 1912—1913 год. Все пакъ, ние се утешаваме съ мисълта, че други, които умѣятъ да държатъ добре перото, не ще оставятъ да загасне огъня на буйно проявената българска душа на солуняни, а ще направятъ всичко да възкрѣсне като фениксъ отъ пепелищата на миналото едно по-свѣтло бъдеще за нашия народъ.

Война! Ние ще трѣбва да започнемъ разказа си за нѣкои по-видни люде на нашата епоха съ една по-стара война, и пакъ да го завършимъ съ война!

Зимнитѣ месеци на 1875—1876 учебна година ни завариха въ Шуменъ. Скоро следъ това дойде Руско-Турската война. Презъ тази и следващитѣ години ние за първи пѣтъ почувствувахме страданията и радости на нашия народъ, събрани на едно. И именно презъ тѣзи скърби

и радости, за насъ се откриха голѣмитѣ хора на Възраждането, които ние, малкитѣ народни и класни учители тогава, срещнахме въ Русия, въ Цариградъ и въ другитѣ голѣми градове на нашето обширно отечество. Другаде, ние сме имали случай да кажемъ, какво знаемъ отъ непосредствени наблюдения за нѣкои отъ тия голѣми фигури на българското Възраждане. Тука, като става дума за тѣхъ, пада се само да подчертаемъ, че дѣлата имъ бѣха неразривно свързани съ дѣлата на ония будни синове на македонската земя, които въ сравнително кратко време съумѣха да издигнатъ нетлѣнъ паметникъ и въ сърдцата на солунянитѣ-българи.

Когато ние стигнахме въ Солунъ, намѣрихме учебното дѣло доста укрепнало. Отлични българи, като Шумковъ, Насте Стояновъ и др., ни разказваха за училището, основано отъ баба Недѣля и сетне подкрепено отъ по-млади учители и учителки. Скромно, свито въ нѣкои отъ най-затѣнитѣ квартали на града, това училище се смѣташе отъ всички по-стари хора въ Солунъ като наследникъ на килийнитѣ училища, съществували презъ по-далечно минало въ тоя градъ.

Най-бележитата личностъ, обаче, която срещнахме още съ първото ни пристигане въ града презъ осемдесеттѣ години на миналия вѣкъ бѣ Козма Пречистански.

Интересна бѣше фигурата на този високъ, едъръ човѣкъ, съ почти орловъ носъ, съ насипано отъ шарка лице, но съ мекъ и добродушенъ погледъ на очи. Казваха ни, че преди да дойде въ Солунъ, преди да се здобие съ повече познания и преди да научи, че свѣтътъ не е затворенъ само между четиритѣ манастирски стени, този суровъ на видъ планинецъ, е растрналъ въ дебърската Света Пречиста, отъ гдето е получилъ името си, също както растятъ джбовитѣ фиданки въ кичеститѣ гори на Западна Македония: волно, безъ всѣка грижа, освенъ грижата да се радва на Божието слънце.

Днесъ, като се изключи дѣдо Симеонъ Варненско-Преславски, почти нѣмаме фигури отъ осанката на Пречистански. Още тогава, въ Солунъ, Козма Пречистански се ползуваше предъ гражданитѣ съ голѣмъ авторитетъ, благодарение на своята патриархално християнска смиреностъ и скромностъ, които пленяваха всички граждани и селяни; Въздържанъ и въ същото време сладкодуменъ, този планинецъ облѣченъ въ расо, бѣ почитанъ еднакво и отъ хюкюмата и отъ чужденцитѣ въ града. Като председател на църковната община, съ обмисленитѣ си постѣпки и спокойствието си, той вдѣхваше довѣрие на всички. Той бѣ скоро обикнатъ и като добъръ пастиръ и отличенъ духовникъ. Като неговъ помощникъ въ общественитѣ дѣла се проявяваше съ особена сръчностъ и смѣлостъ тогавашниятъ учителъ и директоръ на мъжката гимназия, Божилъ Райновъ. Двамата, Пречистански и Райновъ, макаръ и различни по темпераментъ, се допъл-

ваха единъ други въ училищнитѣ, въ общинскитѣ и обществени дѣла

Пречистански бѣ една необходимостъ за Солунъ, тъй като голѣма частъ отъ българскитѣ жители на града бѣха сжщо така дебри, които просто обожаваха тогавашния председателъ на солунската община. Тѣ виждаха въ неговото лице не само учителя въ гимназията и висшия духовникъ въ църквата, но и човѣка, който, като тѣхенъ съотечественикъ, издигаше и прославяше името имъ. Самъ Козма Пречистански знаеше пѣкъ, че освенъ кукушани, основата на солунскитѣ българи образуваха неговитѣ дебрани, тъй като тѣ бѣха придошли отъ кичеститѣ балкански села на Западна Македония въ голѣмия градъ Солунъ, съ тесли и триони въ ржце, да строятъ най-хубавитѣ сгради, да подкрепятъ монументалнитѣ базилики на солунскитѣ старинни храмове, останали още отъ римско и византийско време. И въпрѣки всичко, винаги си оставаха такива прости, скромни, добри българи, каквито Пречистански ги познаваше отъ Дебъръ и Дебърца. Най-характерното въ тия жители отъ западнитѣ македонски планини бѣ, че тѣ не измѣниха на своитѣ национални носии, макаръ и да живѣха въ единъ голѣмъ, почти европейски центръ.

По онова време дебрани населяваха на голѣми групи най-високитѣ и най-хигиенични части на града. Мнозина отъ тѣхъ бѣха довели женитѣ си и децата си. Тѣ, солунскитѣ дебрани, още презъ първата половина на миналия вѣкъ, както ни разказваха най-старитѣ отъ тѣхъ, сж били въ общуване въ светогорскитѣ манастири за народни работи. Козма Пречистански знаеше това. Затова, той бѣ гордъ съ тѣзи добродушни и трудолюбиви майстори, дошли отъ далече на цѣли ята и образували, заедно и съ селяни отъ околнитѣ български села, сърдцевината на българитѣ въ тоя градъ.

Поради това, въ наше време, дебрани пълнѣха сжщо така училищата ни, църквитѣ, общественитѣ заведения. Дебрани бѣха и най-мѣлчаливитѣ и най-грудолюбивитѣ солунски граждани. Тѣ обичаха всички други, а най-вече селянитѣ отъ кукушкитѣ, дойранскитѣ и солунскитѣ села, като напр. Айватово, Бугариево, Горно и Доно Куфалово, които съ талигитѣ си имъ носѣха пѣськъ и камъни отъ рѣкитѣ и баиритѣ, за да градятъ кжщи на богатитѣ солуняни.

Идилични бѣха отношенията между съгражданитѣ на Козма Пречистански и селянитѣ отъ най-близкото българско село, до крепостнитѣ стени на Солунъ, Киречкѡй. Киречкѡйлийскитѣ селяни, пѣкъ, носеха на дебърскитѣ майстори варъ. Виждамъ и днесъ предъ очитѣ си, какъ дебрани, които тогава пристройваха частъ отъ една училищна сграда се разговарятъ съ гиздаво премѣненитѣ варджии-киречкѡйлийски селяни. Еднитѣ, дошли отъ албанскитѣ планини, другитѣ — отъ край солунската крепостъ, говорѣха помежду си съ тѣхнитѣ толкова интересни и характерни произношения, носовкитѣ ен, он. Само че, киречкѡйлии, като истински солунски селяни, свикнали на мекия

говоръ, често не можеха бърже да схванатъ твърдото произношение на дебърския диалектъ, напримѣръ: рока (ржка), коде (кжде). Подиграваха имъ се. Подигравките първѣха взаимно и съ шегѣ. Козма Пречистански често трѣбваше, като дебранинъ, да взима страната на съгражданитѣ си, тъй като самъ той говорѣше почти на дебърски. Но винаги благъ, естественъ, непристоренъ, като истински народенъ пастиръ, Пречистански използуваше всѣка шегѣ, всѣки разговоръ за народното дѣло. Той прѣвъ отъ тогавашнитѣ наши духовници-учители бѣ успѣлъ да проникне въ красивото българско село Киречкѡй, въ което грѣцката пропаганда се бѣ отдавна загнѣздила. А за Киречкѡй имаше защо да се полагатъ грижи. Това село бѣ нѣкакъ най-царственото българско село отъ околноститѣ на Солунъ. Носията на жителитѣ му бѣ една отъ най-гиздавитѣ носии отъ околнитѣ села на града. Самитѣ селяни на това село бѣха снажни, красиви хора — сѣщи боляри. Женитѣ имъ — умни, добри домакини, чистотници. Децата имъ — истински приказни деца, толкова бѣха тѣ красиви и мили, пѣпнали, както сме ги виждали и ние, по околнитѣ лозя на кичестото балканско крайсолунско село.

Споменаваме всичко това, защото и сега останалитѣ отъ оная епоха живи граждани могатъ да потвърдятъ, какъ будно, какъ умѣло, съ каква велика радостъ Пречистански се грижеше за тѣхъ и за всички прииждащи въ Солунъ българи. Той правѣше това съ само-родното си българско сѣрдце, съ твърдия си характеръ и природно надарения си умъ, отправени единствено къмъ народното дѣло. Козма Пречистански не бѣ много ученъ. До тогава той не познаваше много повече отъ това, що можеше да му даде обичаната отъ него македонска земя, но бѣ, както всички тогавашни ръководители на училищата и общината, единъ отличенъ общественикъ. Той скоро следъ това напусна Солунъ. Чувахме за него отсетне, че е отишелъ, веднажъ въ Цариградъ, други пжтъ — къмъ дебърския край, и сетне пакъ въ Цариградъ, докато най-сетне стана дебърски владика. Видѣхме го много години по-късно напълно побѣлѣлъ, прегърбенъ, съ пѣтерица въ ржце, преминалъ лествицата на народния възходъ и народнитѣ мжки. И когато презъ войнитѣ братска славянска ржка силомъ посегна върху този свети старецъ, за да го прогони отъ неговата епархия, той, почти единственъ измежду всички йерарси на македонскитѣ български земи, се съпротиви на силата, и силомъ остана и почина на своя постъ.

Отъ другитѣ по-видни личности, които въ оная епоха сж ни правили силно впечатление, бѣ единъ втори Козма — Козма Шапкаревъ. За него знаехме, още докато бѣхме въ Русия. Роднини писваха ни отъ Струга, че се е оженилъ за най-голѣмата ни сестра, че следъ смъртта на баща ни, Димитъръ Миладиновъ, и Шапкаревъ, като неговъ ученикъ, отишелъ по стѣпките му и станалъ учителъ въ Кукушъ, гдето

още отъ тогава починала и покойната ни сестра. Когато къмъ сжщитѣ осемдесети години на миналия вѣкъ го срещнахме въ Солунъ, Козма Шапкаревъ се готвѣше да заминава за Княжеството. Искаше да „види“ свободата! Впечатлителенъ, бързъ, той вѣчно говорѣше само за народнитѣ работи, никога за себе си. Най-близко и най-добре се чувствуваше той въ учебното дѣло, и затова бѣха намѣрили най-подходната работа за него: да организира, като единъ отъ основателитѣ и първи учители преди идването ни въ Солунъ, изпращането по цѣлата македонска провинция на учебници и книги, които пристигаха отъ Дановата книжарница отъ Пловдивъ. Това го постави въ общуване съ много градове и съ много села. Разви се у него и желанието да продължи и тука работата на своя учителъ, като събира народни приказки и пѣсни. Тѣзи занятия и обширнитѣ връзки, които имаше Козма Шапкаревъ съ провинциалнитѣ градове, му помагаша да се погрижи, преди Пречистански, преди Райновъ и преди изпратения отъ Екзархията Ганчевъ, за закрепването на солунскитѣ училища и солунската българска община. Шапкаревъ на много пжти излизаше да обикаля вътрешността самъ и да събира помощи отъ провинциалнитѣ македонски общини за издържането на уголѣмяващитѣ се и разширяващи се солунски училища. Дошелъ, обаче, въ свободна България отъ най-ранно време, Козма Шапкаревъ се откъсна отъ Македония и македонскитѣ просвѣтни грижи, но продължи да работи съ жаръ, като събра доста ценни фолклорни материали.

Малко по-късно отъ Шапкаревъ и отъ Пречистански, въ Солунъ дойде тогавашниятъ първоначаленъ македонски поетъ Григоръ Пърличевъ. Известни сж заслугитѣ на този отличенъ българинъ, сжщо тѣй ученикъ на Димитъръ Миладиновъ, и отсетне — самъ учителъ въ Охридъ и въ Солунъ. Въ Солунъ Григоръ Пърличевъ дойде дълго следъ осемдесеттѣ години като известенъ вече български писателъ отъ старата генерация. Славата му съ коронясването въ Атина се носѣше отъ уста на уста, заедно съ славата на неговия „Арматолосъ“. Въ Солунъ той се настани да живѣе съ цѣлото си домоцадие въ една висока жглова кжща, на стария площадъ „Мулла“, на който тогава стърчеха още остатъцитѣ отъ нѣкакви римски развалини. Работната стая на Пърличева, която водѣше къмъ голѣма каменна тераса, се състоеше отъ единъ миндерлъкъ, една маса и нѣколко столове, върху които не можеше да се седне, защото бѣха винаги заети съ разхвърлени по тѣхъ книги. Колко ученолюбивъ, и въ напредналитѣ си години, бѣ този кжсъ, сухъ, кокалестъ, съ дълга сива брада Григоръ Пърличевъ, се вижда отъ това, че, въпрѣки претоваренитѣ си занятия, като добъръ учителъ въ гимназията, той намираще време да изписва нови книги отъ неговата Атина. Пърличевъ често работѣше и писваше върху колѣнетѣ си, седналъ на миндерлъка съ окръстени по турски крака. Съ всички оригинални привички, които си

бѣ създахъ, и особено съ остроумнитѣ закачки, Пърличевъ скоро стана популяренъ и срѣдъ солунското учителство и срѣдъ ученицитѣ си. Но и той не можѣ да остане за дълго въ Солунъ. Измъчваше го постоянно носталгия къмъ родния му охридски край, за кждето скоро замина, въпрѣки съветитѣ на приятелитѣ му да остане и се установи въ Солунъ. Това бѣ, впрочемъ, общъ неджгъ на повечето просвѣтени хора отъ онова време, които идваха доброволно или биваха изпратени за работа въ Солунъ. Съ малки изключения, тѣ всички бърже си отиваха. Така се мърнаха и така си отидоха презъ оная епоха и нѣкои просвѣтени жени, дошли да работятъ въ училищата и просвѣтното дѣло на тоя градъ. Ние, като жена, не трѣбва да забравимъ и нѣкои отъ тѣхъ.

На първо мѣсто идва бесарабката българка Кондратева отъ Болградъ; на второ мѣсто — дебранчанката Елена Стаматова, по съпругъ — Стателова; на трето мѣсто Валковска, полякиня по произходъ, по съпругъ — Сплитекъ. Тѣ всички, втората отъ които ми бѣ непосредствено колежка, бѣха отлични педагожки, добри и прилежни учителки. За съжаление, ние не можемъ да кажемъ нѣщо повече за симпатичната бесарабка, понеже тя не стоя дълго време въ Солунъ. За това пѣкъ, помнимъ, че дебранчанката, по съпругъ Стателова, като помощница въ солунското класно девическо училище, скоро следъ това девическа гимназия, прояви презъ 1882 година особени учителски дарования. Тя бѣ въ сѣщото време и помощница въ отъ тогава още добре уредения девически пансионъ. Сплитекъ, като съпруга на учителя-чехъ Сплитекъ, бѣ, може-би, най-интересната. И двамата, съпруга и съпругъ, познавахъ още отъ времето на учителскитѣ ми години въ Свищовъ. Тѣ бѣха умни, кротки хора, и добри учители. Съ това тѣ винаги внасяха успокоение между другитѣ, околнитѣ учители. Преподаваха естествени и математически предмети. Живѣха въ извънградскитѣ квартали и първи измежду българскитѣ учители дружеха съ европейската колония въ Солунъ, което за ония години, отъ времето предъ и следъ Сръбско-Българската война, внасяше една добра насока въ развитие на нашето учебно дѣло, и отваряше пжтя на следващитѣ дѣлови хора, като: Димитъръ Матовъ, Китанчевъ, Константинъ Величковъ, Василь Кънчевъ, Стрѣзовъ, Машевъ, Андрей Тошевъ — като учители, и Кандиларовъ, Н. Начевъ, Димитъръ Хаджи Ивановъ — като директори на пълнооформенитѣ вече български гимназии въ града.

Димитъръ Матовъ, който по-рано бѣ и ученикъ на солунскитѣ гимназии, дойде две или три години следъ Сръбско-Българската война като учителъ, и веднага се зае за работа. Дарованията на тоя младъ, но тѣлесно слабичкъ човѣкъ, бѣха извънредни. На видъ, той бѣ мълчаливъ и свитъ, но издържливъ по духъ, и непрекъснато скованъ на своя столъ и на работната си маса. Преподаваше български езикъ, старобългарски езикъ и литература. Въпрѣки голѣмото му трудолюбие,

хората тогава не можаха още да оценятъ единъ отъ най-добритъ и обещаващи наши езиковеди. Като учителъ, Матовъ бѣ обичанъ и отъ колеги и отъ ученици,

Въ сжщото почти време, или малко по-късно, въ Солунъ пристигна като учителъ, къмъ осемдесетъ и осма или осемдесетъ и деветата година, Константинъ Величковъ, добре познатъ на нашитъ по-просвѣтени тогава хора, които имаха възможность да следятъ развиващата се българска литература. Доста темпераментенъ и особено много чувствителенъ, като всѣка поетична натура, Величковъ се прояви и въ Солунъ като голѣмъ българинъ. Солунското пребивание за Константина Величкова бѣ едва ли не едно откровение за него. Предъ вида на величествения Олимпъ и на хубавата природа, която загражда бѣломорския градъ, този първокласенъ български писателъ, тогава солунски жителъ, бѣ най-често погълнатъ отъ своитъ собствени идеи и мисли. Ученици и учители винаги се отнасяха къмъ него съ видимо почитание.

Презъ сжщитъ години въ Солунъ дойде и Андрей Тошевъ, младъ и енергиченъ учителъ, който умѣеше да привлича хората съ приятна и издържана външность, съ своето добро и отмѣрено слово. Андрей Тошевъ остана по-дълъжко отъ другитъ въ Солунъ. Той се ожени за дъщерята на едно видно и заслужило въ църковнитъ и нѣмни борби семейство, Божкови отъ Велесъ, и съ това изглежда още повече се привърза къмъ Македония и македонскитъ българи, както дълги години следъ това доказа съ обществената си дейность.

Видна личность по онова време, къмъ деветдесеттѣ години, бѣ незабравимия Василь Кънчевъ, когото ние смѣтаме за една отъ най-просвѣтенитъ и трудолюбиви сили измежду учителитъ на солунскитъ гимназии. Василь Кънчевъ най-напредъ дойде въ кжщи, при насъ. Нашиятъ съпругъ, сега дѣдо Никола, ние и малкитъ ни деца, обикнахме го още съ първия день на пристигането му. Василь Кънчевъ бѣ уменъ, приказливъ и въ сжщото време — кроткъ човѣкъ. Презъ солунскитъ години, той изглеждале нѣкакъ като руски студентъ, каквито ги бѣхме виждали въ Русия. Най-голѣмата му слабостъ бѣ всичко да говори откровенно, даже и когато казаното бѣ отправено противъ самия него. Кънчевъ най-вече разказваше за своитъ странствувания, и за това, че когато Екзархията го бѣ поканила да заеме учителско мѣсто въ Солунъ, той сжщо не е билъ въ добро материално положение. А когато, следъ една година учителствуване въ солунскитъ гимназии, той разстрои и така слабото си здраве, и поиска да замине за чужбина на лѣчение, тръгна съ малкото скжтани пари отъ учителствуването си. Каква бѣ вътрешната жажда, която подклаждаше още отъ тогава интереситъ на Кънчева къмъ науката, се вижда отъ това, че той замѣни единъ планъ за удобно пжтуване и добра служба въ Княжеството, съ друго, трудно презъ ония години

пжтешествие, отъ Солунъ презъ Градско, Прилепъ, за Охридъ, Струга и западномакедонскитѣ краища, които той посети нѣколкократно, особено следъ като биде назначенъ като екзархийски училищенъ инспекторъ. Презъ едно лѣто, ако се не лъжемъ това бѣ въ края на учебната 89—90 година, Кънчевъ придружи моя съпругъ, който пжтуваше по свои частни работи, къмъ сжщитѣ западномакедонски области. Всичко това, ведно съ качества му на добъръ учителъ, педагогъ и обещаващъ ученъ, създаваше отъ учителя Василъ Кънчевъ само добри впечатления. Макаръ и да преподаваше въ гимназията по химия, той познаваше отъ опитъ и непосредствено наблюдение отечествената география, познаваше и последното селце на обширнитѣ български земи, най-вече Македония. Когато, презъ по-късни години, ни се е падало да прелистваме негови книги, и най-вече „Македония — Етнография и Статистика“, ние чувствавахме какъ кипи извора отъ обширни географски познания, които Кънчевъ бѣ възприелъ отъ мѣстото. Кънчевъ всичко преживѣваше и поглѣщаше направо отъ живота и го предаваше въ видъ на хубавъ разказъ. Кънчевъ, въпрѣки тѣзи му високи духовни качества, физически страдале много. Живѣеше съ едното крило на бѣлитѣ си дробове. Немалко страдале въ Солунъ и неговата кротка, умна и благородна съпруга, сжщо тѣй учителка като него преди да се ожени. Тѣ живѣеха нѣкъде до мжжката гимназия, на една малка напрѣчна уличка, въ горния етажъ. Когато бѣха добре, кжщата имъ се пълнѣше съ посетители. Всички ги обичаха. Често сме заварвали при тѣхъ въ кжщи и групи отъ по-възрастни ученици. Съ тѣхъ Кънчевъ работѣше и вѣнъ отъ училището, въ своя домъ. Той бѣ единъ обичащъ работата си и ученицитѣ си учителъ и допринесе, заедно съ другаритѣ си учители отъ онова време, много за издигането на солунскитѣ училища.

Къмъ изброенитѣ образцови учители, по-младитѣ отъ насъ ще могатъ да прибавятъ още толкова други, напр. тогавашнитѣ преподаватели: по география — Стрѣзовъ, по математика — Благой Димитровъ, по история — Стадниковъ и други. Презъ тая епоха се наложи хубавото начинание да се издава въ Солунъ списанието „Книжици“, което обърна вниманието и на учения свѣтъ въ България.

Като говоримъ за по-виднитѣ учители, не можемъ да забравимъ впечатленията, които ни сж оставили директориѣ на гимназиитѣ, и преди всичко за най-стария, измежду тѣхъ, а именно Кандиларовъ. Кандиларовъ, и тогава, като младъ и енергиченъ, и сега като старецъ, бѣ кроткъ и благъ човѣкъ. Бидейки самъ македонски българинъ, той познаваше отлично душата на тогавашната младежъ и особено на девицитѣ, на които редъ години бѣ директоръ. Солидното му руско образование го издигаше високо. Съ тѣзи си качества,

Кандиларовъ закрепи солунската девическа гимназия, и най-важно — успѣ да привлѣче добри учителски сили въ нея. Това се вижда и отъ хубавата му книга за историята на солунскитѣ гимназии, издание на Македонския наученъ институтъ. Съ добрата вътрешна подготовка, която даде на гимназията, като издигна образованието и като пристегна възпитанието на децата въ девическата гимназия, Кандиларовъ показва и добъръ примѣръ на тѣзи, които въ сѣщото време полагаха грижи за мъжката гимназия, въ която следъ това и по-късно се проявиха Начо Начевъ, Хаджи Ивановъ, Паяковъ и Сарафовъ.

Преди да дойде въ Солунъ, Начо Начевъ бѣ заемалъ високи длѣжности въ Източна Румелия и при Екзархията въ Цариградъ. Той дойде съ готовъ и голѣмъ авторитетъ. Бѣ почитанъ отъ турската власт и уважаванъ отъ солунското българско гражданство. Едъръ, представителенъ на видъ, Начевъ имаше маниери на турски паша. Уменъ и ловъкъ въ това което предприема, той издигна името на българската гимназия до недостигнати до тогава висота и блѣсъкъ. Презъ негово време закрепнаха и педагогическитѣ курсове въ мъжката гимназия, като за нѣколко години дадоха добъръ учителски кадъръ за цѣлата страна.

Димитъръ Хаджи Ивановъ, флегматиченъ и бавенъ по външна природа, но обмисленъ въ работитѣ си, сѣщо така направи много за гимназитѣ. Познаващъ западноевропейската литература, той бѣ единъ отъ начетенитѣ и просвѣтени хора на времето. Като преводачъ на „Клетницитѣ“ на Викторъ Хюго, Хаджи Ивановъ бѣ като че ли включилъ въ душата си великата душа на френския романтикъ. Ние не сме срѣщали често такива спокойни, умни и справедливи хора, като Хаджи Ивановъ, и съ толкова добро сърдце. Когато отдалече зърнѣхме високата и бавно вървяща фигура на този човѣкъ, презъ тѣснитѣ и настлани съ голѣми камѣни улици на Солунъ, предъ насъ неволно се явяваха нѣкои отъ героитѣ на Хюговия романъ. Обносцитѣ на Хаджи Иванова бѣха винаги повече отъ колегиални. Той умѣеше да търси добритѣ заложи въ ученицитѣ, да съветва, да напѣтва. Между другото, за добритѣ му педагожки похвати свидетелствуваше и отличното впечатление, което правѣше многобройното му домочадие на всички граждани, учители и ученици. Презъ негово време мъжката гимназия, сѣщо тѣй, се сдоби съ добри учители, и занятията бѣха най-редовни и най-ползотворни. Нѣмаше почти никакво разцепление въ разбиранията. Хаджи Ивановъ продължи, както твърде сполучливо веднажъ се изрази единъ старъ като насъ учителъ, дѣлото на своя отличенъ предшественикъ Начо Начевъ.

Лазаръ Паяковъ бѣ отъ Свищовъ. Като така, той носѣше въ себе си цѣлия български финесъ на свищовлиитѣ. Като гледахме Паяковъ въ Солунъ, представяхме си цѣлия Свищовъ, който познавахме добре отъ учителствуването ни тамъ. Но, освенъ своя финесъ,

полученъ и чрезъ школата на западното образование, Паяковъ притежаваше качествата на роденъ администраторъ. Паяковъ реорганизира мжжката гимназия. Пресъздаде нейнитѣ кабинети, физически и химически. Изписа нова, многотомна литература за гимназиалната библиотека. Презъ негово време бидоха уредени съвмѣстни граждански, учителски и ученически излети до Гевгели и до Воденъ. Специални увеселителни влакове, пълни съ солуняни-българи, бѣха тържествено и съ арки посрѣщани отъ ентузиазираниѣ провинциални македонски градове.

Това, което Паяковъ направи, за да сближи духа на многохиляднитѣ солунски българи и на хиляднитѣ солунски учаци се младежи съ духа на македонския българинъ, Михаилъ Сарафовъ направи, за да представи нашето учебно дѣло и нашата духовна сила въ истинската имъ свѣтлина предъ чуждата колония, предъ консули, предъ французи, италиянци и др. въ самия Солунъ. Михаилъ Сарафовъ убеди голѣмия покойникъ Евлоги Георгиевъ, да подари една крупна сума, за да се откупи великолепната сграда за девическа гимназия, която, заедно съ сградитѣ на мжжката гимназия и тая на общината, заемаше централната, най-високата частъ на града. Сарафовъ уреди пансионитѣ при солунскитѣ гимназии. Той държеше не само за образованието, но и за възпитанието на нашата младежъ. Солунскитѣ граждани и всички, които сж посещавали пансионитѣ, особено девическия, знаятъ, какво съвършенство владѣше тамъ. Какъ довчерашнитѣ македонски българчета отъ Тетово, Скопие, Велесъ, Куманово, Шипъ Тиквешъ, Битоля, Охридъ, Струга, Воденъ, Кукушъ, Сѣръ, Драма и и др., бѣха за нѣколко години превръщани въ истински жентлемени. Ние сме увѣрени, ако днесъ би било възможно да се направи списъкъ на ония младежи и на ония девизи, които презъ оная епоха учеха и завършиха учението си въ солунскитѣ гимназии, ще се види, че останалитѣ отъ тѣхъ живи ученици на гимназиитѣ следъ войнитѣ сж измежду най-добритѣ българи, измежду най-добритѣ граждани. Михаилъ Сарафовъ, докато стоя въ Солунъ, бѣ единъ видъ центъръ, едновременно за учебното дѣло и за общественото дѣло. И Сарафовъ бѣ обичанъ и почитанъ отъ всички. Той знаеше, че солунскитѣ българи сж просвѣтени хора и добри патриоти. Уповавайки се на тѣхъ, той винаги бързо и правилно разрешаваше всички поникнали въпроси и спорове съ турската властъ и съ инородцитѣ гърци, които често пѣти, отъ тогава още, смущаваха естествения и правиленъ ходъ на нашитѣ български работи. Почти презъ негово и презъ Хаджи Иваново време, въ срѣдата на просвѣтенитѣ солунски българи се явиха първитѣ признаци на едно зараждаще се и доста дълбоко разцепление по общественитѣ въпроси. Впрочемъ, тъй както това раздвоение на силитѣ се прояви по-сетнѣ, то бѣ въ това време само идейно и, следователно, твърде естествено явление.

Отцитъ на македонската революция, имената на които ще заематъ едно отъ най-виднитъ мѣста въ новата Българска история, тукъ, въ Солунъ, замислиха да организиратъ народния бунтъ, отправенъ противъ крепителитъ на тиранията. Тѣзи отци, предимно учители и общественици отъ Солунъ, се бѣха явили като изразители на едно радикално прочистване на тежката атмосфера, въ която следъ 1893 год. бѣше принуденъ да се развива българския народъ въ Македония. Тѣ не отказваха просвѣтата, защото сами бѣха и просвѣтителите и просвѣтени хора. Но тѣ не останаха безучастни зрители къмъ страданията, които понасяше особено македонската провинция; не искаха да останатъ безучастни и къмъ повдигащата се реакция отъ страна на всички неприязтели на българския народъ и българската култура въ тази страна: на първо мѣсто гърцитъ и сърбитъ. Центъръ на тѣхнитъ съчувственици бѣ станала по онова време книжарницата на Иванъ Хаджи Николовъ — самъ бившъ гимназиаленъ учителъ въ Солунъ. Настанена въ най-хубавата частъ на града, въ тѣй наречения „Френски кварталъ“, книжарницата на Хаджи Николовъ служеше, както сж ни разказвали отсетне самитъ участници, и за връзка съ провинцията. Всички провинциални търговци, учители, ученици, които идваха да купуватъ книги отъ тази книжарница, носѣха идеитъ на революцията отъ Солунъ въ вжтрешността. Ученицитъ, и даже и ученичитъ на гимназиитъ, особено следъ Гръцко-Турската война, бѣха вече почти изцѣло спечелени за бунта.

Тогавъ, и много години преди това, въ Солунъ имаше друга една първокласна книжарница — тази на Конс Самарджиевъ, родомъ отъ Прилепъ. Самарджиевъ бѣ човѣкъ съ буденъ, практиченъ умъ. Въздържанъ въ обноскитъ си къмъ хората, народно ученолюбивъ и работливъ, приятелъ на всички първи хора, нѣкои отъ които споменахме въ тѣзи си бележки, Конс Самарджиевъ, преди Иванъ Хаджи Николовъ, съумѣ да образува другия културенъ центъръ на свободни и непринудени граждански и учителски срещи. За свой най-добъръ приятелъ и помощникъ К. Самарджиевъ имаше Даме Кондовъ, единъ състоятеленъ добъръ българинъ, родомъ отъ Прилепъ, по занятие банкеръ. Тази Самарджиева книжарница именно биде подкрепена, преди още въпросното дѣление на солунскитъ просвѣтени български сръди, отъ всички добри българи въ Солунъ, и, по този начинъ, тя се издигна като единъ истински културенъ двигателъ. Въ различни времена, отъ името на тая книжарница, бидоха издадени нѣколко списания, най-важното отъ които бѣ споменатото „Книжици“. Отъ Конс Самарджиевъ, както по-късно и отъ Хаджи Николовъ, бѣха напечатани редъ други книги, учебници и календари.

Съревнования, създадени отъ тази дейность, бѣха само отъ полза за напредъка на нашия народъ и нашето учебно дѣло въ голѣмия бѣломорски градъ и центъръ на Македония. Хората на Екзархи-

ята, която по онова време играеше голѣма роль въ развитието на учебното дѣло, подкрепиха „еволуционеритѣ“ и не можаха да бждатъ на страната на „революционеритѣ“.

Турскитѣ власти, подпомогнати отъ чужди пропаганди, започнаха вече да гледатъ на насъ, българи, и на нашата просвѣта съ по-други очи отколкото по-рано. Нашата българска сила въ Солунъ и въ цѣла Македония бѣ вече единъ видъ оставена сама на себе си, и отново преследвана. Тогава порастнаха други, крепки, млади поколѣния, които подеха народнитѣ работи и народната просвѣта въ свои ржце и съ свои разбирания. Но, заедно съ това, настана и нова епоха — епоха на развилата се буйна македонска революционна борба, спрѣна временно отъ реформаторскитѣ грижи на европейския Западъ и отъ реформеното (хуриетско) движение на самитѣ турци. Съ това последното движение, Солунъ стана центъръ на известнитѣ български конституционни клубове, които издигнаха нови имена и нови хора. Ние, отъ най-старата генерация, малко познавахме тѣзи нови хора, но радвахме се на тѣхното дѣло. Нашата новейша история като народъ ще отреди и тѣмъ подобаваще мѣсто. Презъ това време, къмъ 1908 — 1910 години, обаче, почти изцѣло вниманието на ръководителитѣ бѣ обърнато къмъ политиката. Образованието остана нѣкакъ малко по-надиренъ планъ. Нашитѣ гимназии попрестанаха вече да привличатъ общото внимание на народа въ старата, прежната мѣрка. Въ всѣки случай, дѣлото на образованието и презъ тази последна епоха вървѣше доста буйно. Числено, ученицитѣ бѣха много стотинъ младежи. Ученичкитѣ — сжщо. Българитѣ въ Солунъ имаха свои просвѣтни институти, свой доста високъ просвѣтенъ животъ. Имаха редъ културни общи, женски и детски дружества.

Трѣбва да се каже, че тази най-последна епоха отъ годинитѣ непосредствено преди фаталнитѣ войни, даде и тя своето. И тя има вдъхновителитѣ и крепителитѣ си. За тѣзи последнитѣ, както и за самата война, а сжщо и за положението на българитѣ въ Солунъ, предъ и следъ войната, ще трѣбва да пишатъ други, много по-младитѣ отъ насъ. Ние бихме искали на края на настоящитѣ бележки само да подчертаемъ, че въ 1913 год., когато храбрата българска войска бѣше заела една частъ отъ Солунъ, преди да стане стълкновението между нашитѣ и грѣцкитѣ войски, градътъ имаше нѣколко първокласни български гимназии и редъ други училища. Още — петъ гжсто населени квартали: „Вардарията“, „Кукушката махала“, „Централната махала“, „Пиргитѣ“ и „Трансвала“. Имаше четири църкви: „Св. Св. Кирилъ и Методий“ въ центъра, „Св. Димитъръ“ (български) въ Вардарията, „Св. Павелъ“ на гробищата, и „Св. Георги“ на Пиргитѣ. Последната остана неосветена, тъй като трѣбваше да бжде осветена презъ 1913 год. Имаше сжщо много първокласни търговски

кантори, много работилници, нѣколко мелници и пр., все на трудолюбиви и крепки солунски българи.

Всичко това, безспорно, бѣ дѣло на българския духъ и дѣло на една епоха, пълна съ хора характерни, патриоти, предвидливи и умни граждани. И още — хора, които не си завиждаха и прѣчеха единъ на другъ, а се подкрепяха и насърдчаваха взаимно въ всички обществени и частни предприятия.

Ние споменахме тука, въ това наше кратко изложение, само нѣколко отъ по-първитѣ имена, които сж се запечатали по-добре въ нашата старческа паметъ. И споменатитѣ, обаче, и неспоменатитѣ ржководни хора на нашата епоха въ Солунъ високо издигнаха на плещитѣ си българското име, българското дѣло и българската просвѣта въ града на светитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий.